NCERT SOLUTIONS FOR CLASS 6TH SANSKRIT : CHAPTER 11

LearnCBSE.in

11. पुष्पोत्सवः

(फूलों का उत्सव)

(सप्तमी-विभक्तिः)

पाठ का परिचय (Introduction of the Lesson)

इस पाठ में पुष्पों के उत्सव 'फूल वालों की सैर' का वर्णन आया है। यह उत्सव दिल्ली में अक्टूबर के महीने में मनाया जाता है। पुष्पों से बने पंखे इस उत्सव का मुख्य आकर्षण हैं। यह उत्सव गत दो सौ वर्ष से चलता आ रहा है।

इस पाठ में सप्तमी विभक्ति के शब्द रूप का प्रयोग आया है। **सप्तमी** का प्रयोग **'में'** (in) तथा **'पर'** (on) के अर्थ में होता है। यथा–स्कूल में (in the school) = विद्यालये, वृक्ष पर (on the tree) = वृक्षे इत्यादि।

पाठ - शब्दार्थ एवं सरलार्थ

(क) उत्सवप्रियः भारतदेशः। अत्र कुत्रचित् शस्योत्सवः भवति, कुत्रचित् पशूत्सवः भवति, कुत्रचित् धार्मिकोत्सवः भवति कुत्रचित् च यानोत्सवः। एतेषु एव अस्ति अन्यतमः पुष्पोत्सवः इति। अयं 'फूलवालों की सैर' इति नाम्ना प्रसिद्धः अस्ति।

शब्दार्थाः (Word Meanings) : उत्सवप्रियः–उत्सव प्रेमी (lover of festival, festive occasion), **कुत्रचित्**–कहीं पर (somewhere), **शस्योत्सवः (शस्यः + उत्सवः)**–फसलों का उत्सव (festival of crops), **पशूत्सवः (पशु+उत्सवः)**–पशुओं का उत्सव (festival of animals), **यानोत्सव (यान + उत्सवः)**–गाड़ियों का उत्सव (festival of vehicles), **एतेषु**–इनमें (among these), **अन्यतमः**–अनेक में एक (one among many), **नाम्ना**–नाम से (by name)।

सरलार्थ :

भारत उत्सव प्रेमी देश है। यहाँ कहीं पर (फसलों) का उत्सव होता है, कहीं पर पशुओं का उत्सव होता है। कहीं पर धार्मिक उत्सव होता है तो कहीं पर गाड़ियों का उत्सव होता है। इनमें से एक है–पुष्पोत्सव (फूलों का उत्सव)। यह 'फूल वालों की सैर' इस नाम से प्रसिद्ध है।

English Translation:

India is a country that loves festivals. Somewhere there is the festival of farmers, somewhere there is the festival of animals. Somewhere there are religious festivals and somewhere there is the festival of vehicles. Among these there is one festival of flowers. This is famous by the name of '*Phool Walon Ki Sair*'.

LearnCBSE.in

(ख) देहल्याः मेहरौलीक्षेत्रे ऑक्टोबरमासे अस्य आयोजनं भवति। अस्मिन् अवसरे तत्र बहुविधानि पुष्पाणि दृश्यन्ते। परं प्रमुखम् आकर्षणं तु अस्ति पुष्पनिर्मितानि व्यजनानि। जनाः एतानि पुष्पव्यजनानि योगमायामंदिरे बख्तियारकाकी इत्यस्य समाधिस्थले च अर्पयन्ति। केचन पाटलपुष्पैः निर्मितानि, केचन कर्णिकारपुष्पैः अन्ये जपाकुसुमैः, अपरे मल्लिकापुष्पैः, इतरे च गेन्दापुष्पैः निर्मितानि व्यजनानि नयन्ति।

शब्दार्थाः (Word Meanings) : **देहल्याः**–देहली के (of Delhi), **अस्य**–इसका (of this), **अस्मिन् अवसरे**–इस अवसर पर (on this occasion), **दृश्यन्ते**–दिखाई देते हैं (are seen), **पुष्पनिर्मितानि**–फूलों से बने (made with flower), **व्यजनानि**–पंखे (fans), **समाधिस्थले**–समाधि / दरगाह पर (at the place of burial), **अर्पयन्ति**–अर्पण करते हैं (offer), **पाटलपुष्पैः**–गुलाब के फूलों से (with roses, flowers), **कर्णिकारपुष्पैः**–कनेर के फूलों से (with oleander flowers), **जपाकुसुमैः**–गुडहल के फूलों से (with china roses), **मल्लिकापुष्पैः**–चमेली के फूलों से (with jasmin flowers), **इतरे/अतरे/अन्ये**–दूसरे (others), **नयन्ति**–ले जाते हैं (take carry)।

सरलार्थ :

देहली के मेहरौली क्षेत्र में अक्टूबर के महीने में इसका आयोजन होता है। इस अवसर पर अनेक प्रकार के फूल दिखाई देते हैं। किंतु मुख्य आकर्षण होता है–'फूलों से बने पंखे।' लोग इन फूलों के पंखों को योग माया के मंदिर में बख्तियार काकी की समाधि पर अर्पित करते हैं। कुछ गुलाब के फूलों से बने होते हैं, कुछ कनेर के फूलों से, कुछ जवा फूलों से, कुछ चमेली के फूलों से दूसरे गेंदा फूलों से बने पंखे लाते हैं।

English Translation:

In Delhi's Mehrauli region in the month of October, this (festival) is organised. Various types of flowers are seen on this occasion. But the chief attraction is the fans made of flowers. People bring these flower fans and offer it at the burial of Bakhtiar Kaki in Yoga Maya temple. Some people bring fans made with roses, some with oleander flowers, other with china roses, yet others with jasmine flowers.

(ग) अयम् उत्सवः दिवसत्रयं यावत् प्रचलति। एतेषु दिवसेषु पतङ्गानाम् उड्डयनम् विविधाः क्रीडाः मल्लयुद्धं चापि प्रचलति।

विगतेभ्यः द्विशतवर्षेभ्यः पुष्पोत्सवः जनान् आनन्दयति। मध्ये इयं परम्परा स्थगिता आसीत। परं स्वतंत्रताप्राप्तेः पश्चात् इयं मनोहरिणी परम्परा पुनः समारब्धा। पुष्पोत्सवः अद्यापि सोल्लासं सोत्साहसं च प्रचलति।

शब्दार्थाः (Word Meanings) : **दिवसत्रयं यावत्**–तीन दिन तक (for three days), **पतङ्गानाम् उड्डयनम्**–पतंगों को उड़ाना (flying the kites), **मल्लयुद्धम्**–कुश्ती (wrestling), **प्रचलति**–चलता रहता है (go on), **विगतेभ्यः द्विशवर्षेभ्यः**–गत दो सौ साल से (for the last 200 years), **आनंदयति**–आनंदित करता है (gives happiness), **समारब्धा**–शुरु हो गई (was started), **सोल्लासम्**–उल्लासपूर्वक (with excitement)।

सरलार्थ :

यह उत्सव तीन दिन तक चलता रहता है। इन दिनों में पतंगों का उड़ाना, विविध क्रीड़ाएँ और कुश्ती भी चलती है।

गत दो सौ साल से पुष्पोत्सव लोगों को आनंदित कर रहा है। बीच में यह परंपरा स्थगित हो गई थी। किंतु स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद यह मनोहारी प्रथा पुनः शुरू हो गई है। पुष्पोत्सव आज भी उत्साहपूर्वक और उल्लासपूर्वक चलता है।

English Translation:

This festival goes on for three days. During these days flying of kites, various sports and wrestling too go on.

For the last two hundred years this festival has entertained people. In the meantime this tradition was abolished. But after independence this beautiful tradition has started once again. Even today this festival goes on with joy and excitement.

अवधेयम् :

समयवाचक व स्थानवाचक शब्दों में सप्तमी विभक्ति का प्रयोग होता है।

दिवसे	दिवसयोः	दिवसेषु
अवसरे	अवसरयोः	अवसरेषु
मंदिरे	मंदिरयोः	मंदिरेषु
मासे	मासयोः	मासेषु

• अभ्यासः (Exercise) •

प्रश्नः 1. वचनानुसारं रिक्तस्थानानि पूरयत– (वचनानुसार रिक्त स्थान भरिए– Fill in the blanks according to number.)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
यथा–	मन्दिरे	मन्दिरयोः	मन्दिरेषु
	असवरे	.....	.....
	.....	स्थलयोः	.....
	.....	.....	दिवसेषु
	क्षेत्रे	.....	.....
	.....	व्यजनयोः	.....
	.....	.....	पुष्पेषु

उत्तरम्–

.....	अवसरेषु	.....
स्थले	.....	स्थलेषु
दिवसे	दिवसयोः	.....
.....	क्षेत्रयोः	क्षेत्रेषु
व्यजने	.....	व्यजनेषु
पुष्पे	पुष्पयोः	.....

प्रश्नः 2. कोष्ठकेषु प्रदत्तशब्देषु उपयुक्तविभक्तिं योजयित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत– (कोष्ठकों में दिए गए शब्दों में उचित विभक्ति लगाकर रिक्त स्थान भरिए– Fill in the blanks by using the appropriate inflexion in the words given in brackets.)

(क) ..... बहवः उत्सवाः भवन्ति। (भारतम्/भारते)
(ख) ..... मीनाः वसन्ति। (सरोवरे/सरोवरात्)
(ग) जनाः ..... पुष्पाणि अर्पयन्ति। (मन्दिरेण/मन्दिरे)
(घ) खगाः ..... निवसन्ति। (नीडानि/नीडेषु)
(ङ) छात्राः ..... प्रयोगं कुर्वन्ति। (प्रयोगशालायाम्/प्रयोगशालायाः)
(च) ..... पुष्पाणि विकसन्ति। (उद्यानस्य/उद्याने)

उत्तरम्– (क) भारते (ख) सरोवरे (ग) मंदिरे (घ) नीडेषु (ङ) प्रयोगशालायाम् (च) उद्याने

प्रश्नः 3. अधोलिखितानि पदानि आधृत्य सार्थकानि वाक्यानि रचयत– (निम्नलिखित पदों के आधार पर सार्थक वाक्य बनाइए– Frame meaningful sentences on the basis of words given below.)

वानराः	वनेषु	तरन्ति
सिंहाः	वृक्षेषु	नृत्यन्ति
मयूराः	जले	उत्पतन्ति
मत्स्याः	आकाशे	गर्जन्ति
खगाः	उद्याने	कूर्दन्ति

उत्तरम्– *(i)* वानराः वृक्षेषु कूर्दन्ति।
(ii) सिंहाः वनेषु गर्जन्ति।
(iii) मयूराः उद्याने नृत्यन्ति।
(iv) मत्स्याः जले तरन्ति।
(v) खगाः आकाशे उत्पन्ति।

प्रश्नः 4. प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत– (प्रश्नों के उत्तर लिखिए– Answer the questions.)

(क) जनाः पुष्पव्यजनानि कुत्र अर्पयन्ति?
(ख) पुष्पोत्सवस्य आयोजनं कदा भवति?

(ग) अस्माकं भारतदेशः कीदृशः अस्ति?
(घ) पुष्पोत्सवः केन नाम्ना प्रसिद्ध अस्ति?
(ङ) मेहरौलीक्षेत्रे कस्याः मन्दिरं कस्य समाधिस्थलञ्च अस्ति?

उत्तरम्– (क) जनाः पुष्प व्यम्जनानि योगमाया मंदिरे बख्तियारकाकी इति अस्य समाधिस्थले अर्पयन्ति।
(ख) पुष्पोत्सवस्य आयोजनं ऑक्टोबरमासे भवति।
(ग) अस्माकं भारतदेशः उत्सवप्रियः।
(घ) पुष्पोत्सवः 'फूल वालों की सैर' इति नाम्ना प्रसिद्धाः।
(ङ) मेहरौलीक्षेत्रे योगमायाः मंदिरम् बख्तियारकाकी इति अस्य समाधिस्थलम् च अस्ति।

प्रश्नः 5. कोष्ठकेषु दत्तेषु शब्देषु उचितां विभक्तिं प्रयुज्य वाक्यानि पूरयत– (कोष्ठक में दिए गए शब्दों में उचित विभक्ति लगाकर वाक्य पूरे कीजिए– Complete the sentences by using appropriate case form in the words given in brackets.)

यथा– सरोवरे मीनाः सन्ति। (सरोवर)
(क) ..... कच्छपाः भ्रमन्ति। (तडाग)
(ख) ..... सैनिकाः सन्ति। (शिविर)
(ग) यानानि ..... धावन्ति। (राजमार्ग)
(घ) ..... रत्नानि सन्ति। (धरा)
(ङ) बालाः ..... क्रीडन्ति। (क्रीडाक्षेत्र)

उत्तरम्– (क) तडागे (ख) शिविरे (ग) राजमार्गे (घ) धरायाम् (ङ) क्रीडाक्षेत्रे।

प्रश्नः 6. मञ्जूषातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत– (चुनकर रिक्त स्थान भरिए– Fill in the blanks by picking out words from the box.)

पुष्पेषु	गङ्गायाम्	विद्यालये	वृक्षयोः	उद्यानेषु

(क) वयं ..... पठामः।
(ख) जनाः ..... भ्रमन्ति।
(ग) ..... नौकाः सन्ति।
(घ) ..... भ्रमराः गुञ्जन्ति।
(ङ) ..... फलानि पक्वानि सन्ति।

उत्तरम्– (क) विद्यालये, (ख) उद्यानेषु, (ग) गङ्गायाम्, (घ) पुष्पेषु, (ङ) वृक्षयोः।

अतिरिक्त-अभ्यासः

(1) **अधोदत्तं गद्यांशं पठत प्रश्नान् च उत्तरत।** (निम्नलिखित गद्यांश पढ़िए और प्रश्नों के उत्तर दीजिए। Read the extract given below and answer the questions.)

LearnCBSE.in

देहल्याः मेहरौली क्षेत्रे ऑक्टोबरमासे पुष्पोत्सवस्य आयोजनम् भवति। अस्मिन अवसरे तत्र बहुविधानि पुष्पाणि दृश्यन्ते। परं प्रमुख आकर्षणं तु अस्ति पुष्पनिर्मितानि व्यजनानि।

I. एकपदेन उत्तरत–

(i) पुष्पोत्सवस्य आयोजनं कदा भवति?

(ii) अस्मिन् अवसरे बहुविधानि कानि दृश्यन्ते?

II. पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(i) पुष्पोत्सवस्य आयोजनं कुत्र भवति?

(ii) अत्र प्रमुखम् आकर्षणम् किम्?

III. भाषिक-कार्यम्–

1. यथा निर्देशम् रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत।
   - *(i)* अवसरे ....
   - *(ii)* उत्सवस्य ....
   - *(iii)* .... पुष्पाणि
2. विलोमपदं चित्वा लिखत। अत्र
3. परस्परमेलनं कृत्वा लिखत।
   - *(i)* अस्मिन् आकर्षणम्
   - *(ii)* बहुविधानि व्यजनानि
   - *(iii)* प्रमुखम् पुष्पाणि
   - *(iv)* पुष्पनिर्मितानि अवसरे

उत्तरम्– I. *(i)* ऑक्टोबरमासे, *(ii)* पुष्पाणि

II. *(i)* पुष्पोत्सवस्य आयोजनं देहल्याः मेहरौलीक्षेत्रे भवति।

(ii) अत्र प्रमुखम् आकर्षणम् अस्ति पुष्पनिर्मितानि व्यजनानि।

III. 1. *(i)* ..... अवसरयोः अवसरेषु

(ii) ..... उत्सवयोः उत्सवानाम्

(iii) पुष्पम पुष्पे .....

2. तत्र

3. *(i)* अस्मिन् अवसरे

(ii) बहुविधानि पुष्पाणि

(iii) प्रमुखम् आकर्षणम्

(iv) पुष्पनिर्मितानि व्यजनानि

(2) **मञ्जूषायाः सहायतया गद्यांशं पूरयत।** (मञ्जूषा की सहायता से गद्यांश पूरा कीजिए। Complete the extract with help from the box.)

क्रीडाः, जनान्, उत्सवः, प्रचलति, दिवसेषु

अयम् ..... दिवसत्रयम् यावत् प्रचलति। ..... पतङ्गानाम् उड्डयनम्, विविधाः ..... मल्लयुद्धम् चापि ..... । विगतेभ्यः द्विशतवर्षेभ्यः पुष्पोत्सवः ..... आनंदयति।

उत्तरम्– *(i)* उत्सवः, *(ii)* दिवसेषु, *(iii)* क्रीडाः, *(iv)* प्रचलति, *(v)* जनान्।

(3) **कोष्ठकदत्तशब्दे उचितां विभक्तिं प्रयोज्य वाक्यानि पूरयत।** (कोष्ठक में दिए गए शब्दों में उचित विभक्ति का प्रयोग करके वाक्य पूरे कीजिए। Using the correct case ending in the word given in bracket, complete the sentences.)

- *(i)* बालकाः ..... तरन्ति। (तरणताल – एकवचन)
- *(ii)* मयूराः ..... नृत्यन्ति। (उपवन – एकवचन)
- *(iii)* ..... कमलानि शोभन्ते। (सरोवर – बहुवचन)
- *(iv)* ..... वानरः कूर्दन्ति। (वृक्ष – एकवचन)
- *(v)* जनाः ..... वसन्ति। (गृह – बहुवचन)

उत्तरम्– *(i)* तरणताले, *(ii)* उपवने, *(iii)* सरोवरेषु, *(iv)* वृक्षे, *(v)* गृहेषु।

(4) **संस्कृतपर्याप्यं लिखत।** (संस्कृत पर्याय लिखिए। Give the Sanskrit equivalent.)

(क)
- *(i)* घोंसलों में – ..... (नीड्)
- *(ii)* बेल पर – ..... (लता)
- *(iii)* खेल के मैदान में – ..... (क्रीडाक्षेत्रे)
- *(iv)* विद्यालय में – ..... (विद्यालय)
- *(v)* दोनों मार्गों में – ..... (मार्ग)

उत्तरम्– *(i)* नीडेषु, *(ii)* लतायाम्, *(iii)* क्रीडाक्षेत्रे, *(iv)* विद्यालये, *(v)* मार्गयोः।

(ख)
- *(i)* रहते हैं। – ..... (वस्)
- *(ii)* खेलते हैं। – ..... (दो)
- *(iii)* खिलते हैं। – ..... (विकस्)
- *(iv)* भ्रमण करते हैं (हम दोनों) – ..... (हम दोनों)
- *(v)* पढ़ते हो (तुम दोनों) – ..... (पठ्)

उत्तरम्– *(i)* वसन्ति, *(ii)* खेलतः, *(iii)* विकसन्ति, *(iv)* भ्रमावः, *(v)* पठथः।

(ग)

1. छात्र	विद्यालय में	पढ़ते हैं।
↓	↓	↓
.....	.....	.....
2. वे	बाग में	घूमते हैं।
↓	↓	↓
.....	.....	.....
3. लोग	पर्यटन के लिए	जाते हैं।
↓	↓	↓
.....	.....	.....

LearnCBSE.in

LearnCBSE.in

4. मैं पढ़ने के लिए जर्मनी
↓ ↓ ↓
....

5. क्या तुम हवाई जहाज़ से जा रहे हो?
↓ ↓ ↓ ↓
....

उत्तरम्– 1. छात्रा विद्यालये पठन्ति।
2. ते उद्याने भ्रमन्ति।
3. जनाः पर्यटनाय गच्छन्ति।
4. अहं पठनाय गमिष्यामि।
5. किम् त्वम् वायुयानेन गच्छसि?

बहुविकल्पीयप्रश्नाः

(1) उचितं विकल्पम् चित्वा वाक्यपूर्तिं कुरुत। (उचित विकल्प चुनकर वाक्यपूर्ति कीजिए। Pick out the correct option and complete the sentences.)

(क) *(i)* ..... अङ्गानि सन्ति। (शरीरम्, शरीरे, शरीराणि)
(ii) छात्राः ..... प्रयोगम् कुर्वन्ति। (प्रयोगशालाम्, प्रयोगशाले, प्रयोगशालायाम्ः)
(iii) ..... उद्यमेन सिध्यन्ति। (कार्याः, कार्यम्, कार्याणि)
(iv) ..... सर्वम् कुशलम् अस्ति। (गृहम्, गहे, गृहेण)
(v) त्वम् ..... गच्छसि? (स्नानम्, स्नाने, स्नानाय)

उत्तरम्– *(i)* शरीरे, *(ii)* प्रयोगशालायाम्, *(iii)* कार्याणि, *(iv)* गृहे, *(v)* स्नानाय।

(ख) *(i)* ..... भ्रमराः गुञ्जन्ति। (पुष्पाणि, पुष्पाणाम्, पुष्पेषु)
(ii) मार्गे ..... चलन्ति। (वाहनम्, वाहने, वाहनानि)
(iii) कृषकाः ..... कार्यं कुर्वन्ति। (क्षेत्राणि, क्षेत्रेषु, क्षेत्रम्)
(iv) देवालयेषु घण्टानादः ..... । (भवति, भवतः, भवन्ति)
(v) वयम् विमानेन ..... गमिष्यामः। (विदेश, विदेशेन, विदेशम्)

उत्तरम्– *(i)* पुष्पेषु, *(ii)* वाहनानि, *(iii)* क्षेत्रेषु, *(iv)* भवति, *(v)* विदेशम्।

❑❑❑

LearnCBSE.in

********** END **********